

PARTICIPATIE EN POLITIEKE GELIJKHEID

Het verenigingsleven als machtsmechanisme binnen de Belgische samenleving

Marc Hooghe¹

SUMMARY – Participation and political equality. Voluntary associations as a mechanism of power relations within Belgian society. – In most of the literature on voluntary associations, it is assumed that participation leads to a more egalitarian distribution of power within a society. Although we do not question the fact that intermediary organisation play a democratic role, we argue that the literature neglects the fact that these organisation can also function as a mechanism of power relations, thereby enforcing existing inequalities within society. Survey analysis not only shows that respondents with the highest educational credentials participate more, but also that they use their participation more effectively to reduce feelings of political powerlessness. It is also shown that especially membership of the dominant catholic pillar within Belgian society is negatively associated with feelings of political powerlessness. We conclude that although voluntary associations do play an important democratic role, a number of authors overestimate the extent to which these associations can lead to an egalitarian distribution of power.

1. Inleiding

De afgelopen jaren werd de participatie aan vrijwillige of intermediaire organisaties duidelijk herontdekt binnen de politieke sociologie (Cohen en Arato, 1992). We kunnen hierin een deelaspect zien van een algemeen verspreide tendens om het belang van participatieve vormen van democratie sterker te benadrukken (Barber, 1984; Hooghe, 1993; Elster, 1998). Vooral onder invloed van het werk van Robert Putnam (Harvard) wordt nu meer en meer het belang erkend van de aanwezigheid van een groot aantal vrijwillige verenigingen voor het bevorderen en instandhouden van een democratische politieke cultuur, en dus ook voor de levensvatbaarheid van democratische instellingen. Putnam (1993) stelt in zijn boek over 'civic traditions' in het hedendaagse Italië vast dat er een sterke correlatie bestaat tussen de aanwezigheid van vrijwillige organisaties binnen een bepaalde regio, en de performantie van de regionale overheden in dit gebied. Hij verklaart dit verband door te stellen dat vrijwillige verenigingen fungeren als een belangrijke bron van 'sociaal kapitaal', wat hij definiëert als de aanwezigheid van veralgemeend vertrouwen, het ontwikkelen van netwerken van maatschappelijk engagement en het ontstaan van

¹ Marc Hooghe is doctor in de politiek wetenschappen, en is als onderzoeker verbonden aan de vakgroep sociologie van de Vrije Universiteit Brussel

normen van wederkerigheid. In essentie knoopt Putnam hiermee terug aan bij een traditie die gebaseerd is op het klassieke werk van de Tocqueville (1835/1840), en die vrijwillige verenigingen beschouwt, niet alleen als een leerschool voor de democratie, maar ook als een instrument waarlangs gewone burgers invloed kunnen verwerven in het politiek proces.

De theoretische veronderstellingen van Putnam hebben reeds de nodige kritiek gekregen (Levi, 1996; Tarrow, 1996; Foley & Edwards, 1996; Hooghe, 1999a, 1999b). Zo stellen Foley en Edwards (1996) dat het werk van Putnam te eenzijdig de nadruk legt op processen van sociale cohesie en integratie. Zij zien een zekere paradox optreden tussen, enerzijds, het feit dat Putnam verenigingen eerder exclusief ziet als een mechanisme tot integratie in een dominante consensus-cultuur, en anderzijds het feit dat vrijwillige organisaties zich vaak juist afzetten tegen die consensuscultuur. Het doel van vakbonden, vrouwenbewegingen en migrantenorganisaties is niet zozeer bij te dragen tot een bestendiging van de dominante cultuur, maar ligt wel in het bevorderen van de eigen groepsbelangen of -identiteit. De nadruk die Putnam legt op het belang van veralgemeend vertrouwen in de opbouw van sociaal kapitaal wijst eveneens in de richting van een harmonieus maatschappijmodel waarbinnen weinig ruimte is voor maatschappelijke tegenstellingen. Newton (1999: 185) merkt dan ook op dat er voor achtergestelde groepen in de samenleving in feite weinig reden bestaat om hoge vertrouwensniveaus te vertonen: *"Social trust is most strongly expressed, not by members of voluntary organizations, but by the winners in society, in so far as it correlates most strongly with education, satisfaction with life, income, class, and race. For that matter social trust is the prerogative of the winners in the world"*. Levi (1996) stelt zich hierbij de vraag of er wel een grens getrokken kan worden tussen 'social capital' en 'unsocial capital'. Zo zal er een ruime consensus bestaan over de vaststelling dat een criminele organisatie, hoe intens de interactie onder de leden ook moge zijn, niet kan gezien worden als een bron van sociaal kapitaal. Maar geldt dezelfde vaststelling ook voor bijvoorbeeld oppositionele, separatistische, of terroristische organisaties? In elk geval wordt duidelijk dat Putnam te weinig aandacht besteedt aan het inherent conflictuele karakter van het proces van politieke belangenverdediging, dat onder meer gestalte krijgt via participatie aan vrijwillige organisaties (Mouffe, 1993). De nadruk die hij legt op de rol van vrijwillige verenigingen als 'leveranciers' van sociaal kapitaal dreigt daardoor tot op zekere hoogte een heruitgave te worden van het klassieke consensusmodel, waarbinnen nauwelijks ruimte wordt gelaten voor maatschappelijk pluralisme. Alle soorten verenigingen worden bij hem over één kam geschoren en leveren op identieke wijze een bijdrage aan de opbouw van een 'civic culture' waarbinnen geen plaats wordt gemaakt voor de opbouw en de verdediging van aparte sub-identiteiten. In het werk van Putnam, die al te gemakkelijk uitgaat van een schijnbaar harmonieus maatschappijmodel, ontbreekt de notie 'macht'. In dit artikel willen we juist die rol van vrijwillige verenigingen als machtsmechanismen nader verkennen. We gaan er daarbij van uit dat de participatie in dergelijke verenigingen en groepen niet in eerste instantie gericht is op het bestendigen van een maatschappelijke consensus, maar ook een uiting is van een proces van belangenbehartiging en bevestiging van groepsidentiteiten.

Dit impliceert dat de democratiserende functie die wordt toegeschreven aan het verenigingsleven enigszins geproblematiseerd wordt. Binnen de consensusvisie van Putnam wordt participatie voorgesteld als een win-win-situatie: hoe meer mensen participeren, hoe sterker de 'civic culture', en uiteindelijk profiteert heel de maatschappij hiervan. Machtstegenstellingen krijgen binnen deze benadering niet de minste aandacht. Als men vrijwillige verenigingen tevens ziet als een machtsmechanisme komen we eerder in de logica van een zero sum-game terecht. Als bijvoorbeeld vakbonden er in slagen meer mensen te mobiliseren en zo hun machtspositie te versterken, zal dat normaliter ten koste gaan van de machtspositie van de werkgeversorganisaties. Het erkennen van het conflictuele karakter van de belangenbehartiging impliceert ook dat vrijwillige organisaties niet noodzakelijk een egalitair effect hebben, zoals vooral in het Amerikaanse debat wordt verondersteld. Geprivilegieerde groepen zullen hun positie in het verenigingsleven ook gebruiken als een instrument om hun machtspositie te bestendigen, en omgekeerd zullen achtergestelde groepen, juist door hun groepsengagement, proberen hun achterstandspositie te overwinnen. Participatie leidt dus niet noodzakelijkerwijs tot een tegengaan van ongelijkheden binnen de samenleving.

We willen in dit artikel de al te rooskleurige vooronderstellingen van de social capital-benadering confronteren met aantal empirische vaststellingen omtrent de participatie aan het verenigingsleven in Vlaanderen. Daarbij gaat de aandacht vooral uit naar die elementen van machtsverwerving en –bestendiging en de ongelijkheden die in dit verband kunnen optreden.

Ten eerste stellen we vast dat de deelname aan het verenigingsleven zeer ongelijk verspreid is over de verschillende bevolkingsgroepen. In de mate waarin maatschappelijke participatie kan leiden tot een proces van machtsverwerving, zal die macht dus evenzeer ongelijk verdeeld worden.

Ten tweede zien we dat, als we ook rekening houden met de ideologische verdeling binnen het maatschappelijk middenveld, de vrijwillige verenigingen zeker geen eenduidig effect vertonen. Dit effect blijkt in sterke mate afhankelijk, niet alleen van de ideologische opties van de betrokken vereniging, maar ook van de machtspositie van de strekking waartoe die vereniging behoort.

Ten derde stellen we vast dat vrijwillige verenigingen niet bij alle leden een even sterk effect hebben op bijvoorbeeld gevoelens van politieke machteloosheid. Het zijn zeker niet diegenen met het laagste opleidingsniveau die het meest 'profiteren' van hun lidmaatschap, en op die manier hun maatschappelijke achterstand zouden kunnen compenseren.

Deze drie vaststellingen wijzen eerder in de richting van het verenigingsleven als instrument ter bestendiging van maatschappelijke ongelijkheden dan als de grote gelijkmaker die er voor zou zorgen dat iedereen gelijke kansen heeft om aan het democratisch proces deel te nemen. Hiermee is niet gezegd dat vrijwillige verenigingen niet zouden leiden tot een zekere spreiding van de deelname aan de politieke macht, meer dan het geval zou zijn in een politiek systeem dat functioneert zonder enige inbreng van intermediaire organisaties (Cohen & Rogers, 1992). Wel dienen we vast te stellen dat de overdreven verwachtingen ten aanzien van deze verenigingen, alsof deze organisaties

zouden leiden tot egalitaire spreiding van de macht, niet bevestigd worden door onze data.

Bij het uitwerken van deze stelling zullen we ons baseren op de resultaten van een survey, die in 1998 werd uitgevoerd door de onderzoekseenheid TOR van de Vrije Universiteit Brussel. Het onderzoek werd gefinancierd door de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (DWTC). De survey bestond uit 1.341 face-to-face interviews met respondenten uit het Vlaams gewest. De resultaten van deze survey zijn representatief voor de inwoners van dit gewest, tussen de leeftijd van 18 en 75 en met de Belgische nationaliteit. Voor een volledige technische rapportage van deze survey kunnen we verwijzen naar het desbetreffende rapport (Elchardus, Hooghe & Smits, 1998).

2. Ongelijke participatie

Een telkens terugkerende vaststelling in het participatie-onderzoek is dat de verdeling van de participatie aan het verenigingsleven bijzonder ongelijk is. Alle studies die de afgelopen decennia zijn verricht wijzen in dezelfde richting: de groepen die hoger onderwijs hebben genoten, en een meer comfortabele positie innemen op de arbeidsmarkt zijn ook diegenen die het meest participeren in vrijwillige en politieke organisaties (Milbrath & Goel, 1977; Barnes, Kaase e.a., 1979; Verba, Schlozman & Brady, 1995; Nie, Junn & Stehlik-Barry, 1996; Dekker, 1999; Hooghe, 1999c).

Participatie is in eerste instantie een middenklasse-activiteit. De door Smith ontwikkelde omschrijving van het gemiddelde verenigingslid die Smith (1957) ontwikkelde, is veertig jaar later nog steeds actueel: *"The ideal voluntary association member (...) might be characterized as a forty-five year old married man of high social status, who is a Protestant, a non-manual worker (...) who has two children, a college education, fifty or more "friends" and his own house"* (Smith, 1957: 325).

De ongelijke participatie lijkt vooral beïnvloed te worden door het opleidingsniveau van de respondent. Nie, Junn & Stehlik-Barry (1996: 2) vatten het onderzoek terzake kort en krachtig samen: *"Formal education is almost without exception the strongest factor in explaining what citizens do in politics and how they think about politics"*. Dit impliceert echter dat bestaande maatschappelijke ongelijkheden, die in toenemende gebaseerd zijn op verschillen qua onderwijsniveau, nog dreigen versterkt te worden door dit fenomeen (Elchardus, 1994). In het traditionele participatie-onderzoek gaat men er van uit dat ook vrouwen minder participeren dan mannen, maar deze stelling krijgt de afgelopen jaren steeds meer kritiek vanuit de richting vrouwenstudies. Die kritiek is niet alleen van conceptuele en methodologische aard, maar vertrekt ook vanuit de vaststelling dat de afgelopen decennia het verschil in participatiegraad tussen vrouwen en mannen stelselmatig is verminderd in de westerse samenleving (Hooghe, 1997: 268-271; Hooghe, 1999c).

De resultaten van TOR98 bevestigen deze vaststelling: de deelname aan het verenigingsleven is zeer onevenwichtig verdeeld naar gelang het onderwijsniveau (voor de verdeling van de onderwijsniveaus, zie appendix A). Dat geldt

zowel voor de passieve lidmaatschappen, de actieve participatie als de deelname aan het bestuur van vrijwillige organisaties. Toch zien we in deze verdeling een zeker verschil optreden naargelang het soort lidmaatschap waarover we het hebben. Bij het passieve lidmaatschap zien we dat de meest actieve categorie gemiddeld 1,33 keer meer lidmaatschappen vermeldt dan de minst actieve groep. Die verhouding klimt tot 2,62 bij het actieve lidmaatschap en zelfs 4,0 bij het bestuurslidmaatschap. We zien met andere woorden dat hoe intensiever de deelname aan het verenigingsleven is, hoe groter de ongelijkheid wordt. De stelling van Phillips dat de intensiteit van een participatievorm omgekeerd evenredig is aan de mate van egalitaire spreiding van die vorm onder de bevolking, wordt hierin dus bevestigd (Phillips, 1991).

Tabel 1: Deelname aan het verenigingsleven per opleidingsniveau (TOR98)

	passieve lidm.	actieve lidm.	bestuurslidm.	tijd aan ver. (min/week)
lager onderw.	1.59	0.45	0.08	79
lager sec, techn.	1.74	0.60	0.06	90
lager sec, alg.	1.63	0.68	0.09	117
hoger sec, techn.	1.79	0.82	0.15	150
hoger sec, alg.	1.96	0.92	0.15	177
hoger, niet-univ.	2.07	0.82	0.24	162
universitair	2.11	1.18	0.22	195
<i>hoogste/laagste</i>	1.33	2.62	4.00	2.47
bevolking	1.83	0.74	0.14	133

Gemiddeld aantal passieve, actieve en bestuurslidmaatschappen per onderwijsniveau. Tijd besteed aan verenigingen in minuten/week.

Wanneer we naar de verdeling per geslacht kijken, krijgen we ongeveer hetzelfde patroon: de ongelijkheid is nauwelijks aanwezig op het vlak van de passieve lidmaatschappen, maar wordt uitgesprokener naarmate de participatievorm intensiever wordt. Vooral bij de bestuursmandaten is er een sterke oververtegenwoordiging van mannen.

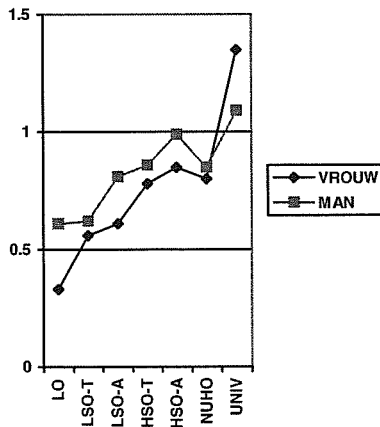
Tabel 2: Deelname aan het verenigingsleven per geslacht (TOR98)

	passieve lidm.	actieve lidm.	bestuurslidm.	tijd aan ver. (min/week)
vrouwen	1.81	0.69	0.11	99
mannen	1.86	0.80	0.18	170
<i>hoogste/laagste</i>	1.03	1.17	1.65	1.72
bevolking	1.83	0.74	0.14	134

Gemiddeld aantal passieve, actieve en bestuurslidmaatschappen per onderwijsniveau. Tijd besteed aan verenigingen in minuten/week.

Een opvallend element in Tabel 2 is dat de *gender*verschillen vooral uitgesproken zijn op het niveau van de tijdsbesteding: mannen besteden 70 procent meer tijd aan activiteiten in het kader van het verenigingsleven dan vrouwen. Als we het omrekenen zien we dat vrouwen gemiddeld 144 minuten per week vrijmaken voor elke vereniging waarvan ze actief lid zijn, terwijl dit bij mannen 213 minuten/week/vereniging bedraagt. Dit zou er op kunnen wijzen dat vrouwen, meer nog dan mannen, nadelige gevolgen ondervinden van cumulatieve processen van tijdsdruk, waardoor ze minder tijd overhouden voor activiteiten in het verenigingsleven, of althans op een meer tijdsefficiënte wijze hun activiteiten dienen te doseren.

Figuur 1: Gemiddeld aantal actieve lidmaatschappen voor zeven opleidingsniveaus, per geslacht.

Ook voor de verschillen in het participatiepatroon van vrouwen en van mannen, blijkt het opleidingsniveau van doorslaggevend belang. In Figuur 1 zien we terug hetzelfde verloop opduiken: diegenen met het hoogste scholingsniveau zijn ook het meest actief in het verenigingsleven. We zien echter dat de curve van vrouwen en van mannen een lichtjes afwijkend verloop kent. Bij de respondenten met hoger onderwijs noteren we bij vrouwen evenveel actieve lidmaatschappen als bij mannen, en bij diegenen met universitaire studies zijn de vrouwen zelfs actiever dan de mannen. Aan de andere kant van de curve, bij diegenen met enkel lager onderwijs, zien we dat mannen bijna dubbel zo veel lidmaatschappen rapporteren als vrouwen. De ongelijkheid tussen vrouwen en mannen situeert zich dus vooral op dit lager scholingsniveau, en ze valt zo goed als volledig weg bij de hogere scholingsniveaus. Dit betekent dat wat de maatschappelijke en politieke participatie betreft de verdeling bij mannen gelijkmatiger verloopt dan bij vrouwen. Op relatief korte tijd hebben vrouwen tijdens de jaren zestig en zeventig hun onderwijsachterstand ingehaald. Dit impliceert dat er bij vrouwen een grote onderwijskloof optreedt

tussen jonge (hoogopgeleide) vrouwen en de oudere (laagopgeleide) generaties. Die kloof is veel groter bij vrouwen dan bij mannen. Dit betekent dat de groep laagopgeleide vrouwen die zo goed als afwezig blijft, vooral bij de oudere generaties dient gesitueerd te worden. Bij de jongere generaties lijken de participatieverschillen tussen vrouwen en mannen minder uitgesproken te zijn.

3. Ongelijkheden in de jeugdfase

We vinden dus een sterk verband terug tussen onderwijsniveau en participatie, en dit verband wordt in de literatuur vaak in een causaal kader gegoten. Hierbij fungeert onderwijs als onafhankelijke en participatie als afhankelijke variabele: het is *omdat* respondenten een laag scholingsniveau hebben genoten dat ze weinig participeren aan het verenigingsleven. Over het algemeen lijkt dit een logische constructie, maar de resultaten van TOR98 tonen aan dat deze ongelijkheid qua onderwijsniveau zich ook manifesteert op het vlak van het voormalig lidmaatschap van jeugdorganisaties. De respondenten kregen meer bepaald een lijst voorgelegd van zeven verschillende soorten jeugdorganisaties, waarbij ze konden aangeven of ze al dan niet hiervan ooit lid waren geweest. De letterlijke vraag (die door de enquêteur werd voorgelezen) luidde: *“Was u tijdens uw jeugd lid van één van de volgende jeugdorganisaties? Jeugd is de periode tussen uw 6de en uw 18de jaar en we spreken van lidmaatschap als u één jaar of langer actief lid bent geweest.”*

Ook hier zien we een sterke gradatie naargelang het opleidingsniveau. De scouts blijken een eerder elitaire recruitering te kennen, met 29 procent lidmaatschap bij diegenen met universitair onderwijs, en slechts 5 procent bij diegenen met lager onderwijs. Dit patroon vinden we ook terug bij de meeste andere vormen van jeugdorganisaties. Alleen het lidmaatschap van de christelijke jeugdorganisatie blijkt gelijkmatig verspreid te zijn onder de Vlaamse bevolking.

Tabel 3: Voormalig lidmaatschap van jongerenorganisaties per onderwijsniveau

	LO	LSO-T	LSO-A	HSO-T	HSO-A	NUHO	UNIV	Bev.
scouts	4.9	7.5	7.5	12.4	15.2	18.1	28.7	12.3
christelijke jeugd	31.6	43.0	26.9	43.3	51.4	47.7	39.1	41.6
jeugdhuis	2.8	8.7	7.8	7.8	14.2	17.8	13.1	10.0
natuurorg. jongeren	1.7	1.3	0.5	2.2	3.8	6.0	4.4	2.9
politieke jongeren	1.5	0.4	1.6	1.9	4.5	4.5	7.2	2.7
sport org.	21.9	24.7	24.0	29.8	44.8	30.6	53.3	30.4
andere jeugdorg.	3.1	4.3	5.5	5.4	8.0	14.6	10.5	7.1
Alle jeugdorg.	47.3	61.6	49.3	68.0	82.0	82.2	84.5	67.1

Percentages van de respondenten dat ooit lid geweest is van de desbetreffende vereniging. Onderste rij: percentage dat ooit lid is geweest van ten minste één jeugdvereniging. (Voor de verdeling van onderwijsvormen zie appendix A).

Als we het totale lidmaatschap bekijken van jeugdorganisaties (de onderste rij van tabel 3), zien we dat er in het algemeen een zeer ongelijke verdeling optreedt: van ongeveer de helft die ooit lid was bij diegenen met lager onderwijs, tot meer dan 80 procent bij diegenen die het middelbaar onderwijs hebben voltooid, of nog verder hebben gestudeerd.

Deze vaststelling is problematisch wat betreft de causale structuur: we kunnen hier duidelijk opleidingsniveau niet als onafhankelijke variabele gebruiken, omdat de voltooiing van dit opleidingsniveau chronologisch pas later komt. Bij deze vraag peilden we immers naar het lidmaatschap tussen het 6de en het 18de levensjaar, op het ogenblik dat de respondenten nog helemaal geen hoger onderwijs hadden aangevat. Toch zien we hier al duidelijke verschillen optreden wat betreft de participatiepatronen. Het lijkt dan ook logisch het waargenomen verband tussen opleidingsniveau en participatiegraad veeleer toe te schrijven aan een gemeenschappelijke oorzaak. Die oorzaak moet dan eerder gezocht worden in een aantal 'sociale erfenissen' die kinderen van huis uit meekrijgen, en die niet alleen gestalte krijgen in betere opleidingskansen, maar bijvoorbeeld ook in een sterkere deelname aan het culturele leven en aan jeugdactiviteiten (Brinkgreve & van Stolk, 1997). Dit zou impliceren dat ongelijke participatiepatronen over de generaties heen bestendig worden. We stellen in elk geval vast dat de participatie aan jeugdorganisatie een belangrijke voorspellende waarde heeft voor de latere deelname aan het 'volwassen' verenigingsleven (Hanks & Eckland, 1978; Youniss, McLellan & Yates, 1997). Dit verband kan zowel verklaard worden vanuit een socialisatie-effect, als vanuit het feit dat deelname aan jongerenverenigingen zal leiden tot integratie in mobiliseerbare netwerken, die in een later levensstadium kunnen worden gebruikt voor het recruterende van participanten aan het 'volwassen' verenigingsleven (Hooghe, 1999b). Een gevolg hiervan is dat jongeren die niet of nauwelijks deelnemen aan het verenigingsleven, bijvoorbeeld omdat deze deelname door hun ouderlijk milieu niet wordt gestimuleerd, ook in een latere levensfase waarschijnlijk lagere participatieniveaus zullen kennen. Het feit dat deze ongelijkheden reeds dermate uitgesproken aanwezig zijn in de vroegste jeugdfase, duidt er op hoe moeilijk het is om effectief condities van gelijke kansen tot participatie te realiseren.

Een eerste vaststelling die we uit de verdeling van de participatie reeds kunnen trekken is dat het verenigingsleven zeker niet fungeert als 'de grote gelijkmaker' binnen een samenleving. De relatief achtergestelde groepen blijven ook grotendeels afwezig inzake participatie, en onderwijsniveau blijkt hierbij van doorslaggevend belang. Historisch gezien zijn er trouwens weinig voorbeelden aan te wijzen van groepen die er ondanks een grote mate van culturele en materiële achterstelling toch in slagen tot succesvolle vormen van zelforganisatie te komen (Piven & Cloward, 1977). In de data van TOR98 zien we bijvoorbeeld dat de participatie bij werklozen uitgesproken laag ligt: het is niet zo dat deze categorie de uitsluiting van het arbeidscircuit zou (kunnen) compenseren door een verhoogde deelname aan het verenigingsleven, en dit ondanks het feit dat zij over relatief veel tijd beschikken om te participeren. In werkelijkheid zien we echter dat juist deze groep zich niet of nauwelijks zal aangesproken voelen voor activiteiten in het kader van het verenigingsleven (Hooghe, 1999g).

Participatie aan het verenigingsleven gehoorzaamt dus niet aan een compensatiedynamiek, die aan groepen die relatief weinig kansen krijgen op andere levensdomeinen, zou toelaten zich alsnog maatschappelijk te integreren via deelname aan het verenigingsleven. Veeleer is sprake van een cumulatief 'dominant status model', waarbij de groepen die reeds een dominante positie bekleden inzake bijvoorbeeld opleiding, *genderrol*, inkomen en positie op de arbeidsmarkt, die positie ook vertalen in een verhoogde deelname aan het verenigingsleven (Lemon, Palisi & Jacobson, 1972; Hooghe, 1999e).

4. De effecten van verzuiling

Als we de democratiserende functie van het verenigingsleven willen nagaan, dienen we ook rekening te houden met een specifiek kenmerk van het Belgische verenigingsleven, namelijk de traditioneel hoge mate van verzuiling van dit middenveld (Hellemans, 1990). We stellen echter vast dat binnen het social *capital*-debat nauwelijks een onderscheid wordt aangebracht naargelang het soort vereniging: men schrijft gewoon aan alle soorten verenigingen eenzelfde socialiserende invloed toe, die moet leiden tot een integratie in de consensuscultuur. Daarmee gaat men voorbij aan het feit dat verenigingen een ideologie-specifieke functie kunnen hebben, en in eerste instantie functioneren als verhooggemeenschappen, waarbinnen de leden gesocialiseerd worden in de specifieke waarden die door die vereniging worden beleden (Elchardus, 1998).

Zeker wanneer we vrijwillige verenigingen beschouwen als instrumenten van machtsverwerving, is het noodzakelijk ook deze ideologische component op te nemen in de analyse. De resultaten van TOR98 laten ook toe de mate van zuilintegratie in kaart te brengen. We beschikken immers over volgende gegevens:

- lidmaatschap van een ziekenfonds (christelijk, socialistisch, liberaal of neutraal)
- lidmaatschap vakbond (christelijk, socialistisch, liberaal, of ander)
- lidmaatschap politieke partij (CVP, SP, VLD, ...)
- ideologische kleur van de belangrijkste drie verenigingen voor de respondent.

Als we al deze verdelingen samenbrengen, krijgen we een 0-6 schaal voor zuilintegratie. Bij wijze van voorbeeld: wie lid is van de socialistische vakbond ABVV, van de Socialistische Mutualiteiten en van een socialistisch zangkoor, haalt een score van 3 op de schaal voor socialistische zuilintegratie. Als diezelfde respondent ook nog lid is van de liberale partij VLD, haalt hij ook 1 op de liberale schaal, maar blijft hij op 0 voor de christelijke schaal.

De schaal 'verzuild' is een eenvoudige somschaal, waarbij de scores op de christelijke, de socialistische en de liberale schaal gewoon worden samengeteld. De schaal 'niet-verzuild' ten slotte meet het lidmaatschap van organisaties die niet behoren tot een van de grote drie traditionele zuilen in België (voor een uitvoerige beschrijving van de gebruikte schaaltechniek, zie Hooghe, 1999d).

In Tabel 4 bekijken we de effecten van zuilintegratie op vier verschillende houdingen:

- gevoelens van politieke machteloosheid
- toekomstperspectief
- vertrouwen in de overheidsinstellingen

De volledige technische beschrijving van deze schalen vindt u in appendix B. Een eventueel nadeel van het werken met dergelijke schalen is dat ze geen objectieve meting toelaten van de mate waarin de respondenten er objectief in slagen hun participatie aan te wenden als machtsverwervingsmechanisme. Er bestaan binnen de literatuur echter geen algemeen aanvaarde modellen om tot een objectieve meting van 'politieke invloed' te komen (Hooghe, 1995), zodat we het zullen moeten stellen met de eigen subjectieve inschatting van machteloosheid door de respondent. We kunnen er trouwens van uitgaan dat de respondent zelf het best geplaatst is om haar politieke macht(eloosheid) in te schatten. Bovendien is die subjectieve inschatting op zich relevant, zeker in het Belgisch politiek systeem, dat geconfronteerd wordt met zeer hoge niveaus van politieke machteloosheid (zie de verdeling in appendix B).

We gaan het effect van zuilintegratie op deze houdingen na door middel van zero-order (a) en partiële correlaties (b). Een eerste vaststelling wordt dan dat er inderdaad een verband optreedt: blijkbaar is er dus sprake van een zekere relatie tussen zuillidmaatschap en deze houdingen. Ten tweede moeten we vaststellen dat dit verband zeker niet rechtlijnig is, maar belangrijke variaties vertoont, naargelang de concrete houding en de specifieke zuil. Met andere woorden: de ideologische zuilinhoud heeft wel degelijk een invloed. Er is niet alleen een invloed van het feit dat men lid is van verenigingen, of zelfs dat men lid is van het verzuilde verenigingsleven, maar ook nog heel specifiek van het feit dat men lid is van ofwel de christelijke, de socialistische of de liberale zuil.

Tabel 4: Verband tussen zuilintegratie en houdingen

houding	christelijke		socialistisch		liberale		verzuild		niet-verzuild	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
politieke machteloosheid	-.12**	-.12**	.02	-.00	.04	.04	-.09**	-.11**	-.08**	-.02
toekomstpersp.	.08**	.09**	-.07**	-.05	-.01	.00	.04	.06*	.18**	.08**
vertrouw.instell.	.16**	.15**	.00	.02	-.02	-.02	.16**	.18**	.02	-.02

Partiële correlaties. a: zero-order correlatie; b: partiële correlatie na controle op leeftijd, geslacht, inkomen en opleiding. * = sign. <.05; ** = sign. <.01

Voor de schaal voor politieke machteloosheid is in dit verband interessant. We kunnen immers verwachten dat, indien mensen zich via hun lidmaatschap van het verenigingsleven op een zinvolle manier kunnen integreren in het politiek bestel, dit hun gevoelens van politieke machteloosheid zou moeten reduceren. We zien dat enkel het lidmaatschap van de christelijke zuil leidt tot

een significante reductie van de gevoelens van politieke machteloosheid, en dit verband blijft overeind, ook na controle op leeftijd, geslacht, inkomen en opleiding. Actieve integratie in de socialistische en liberale zuil vertoont geen significante invloed op deze schaal. Het veralgemeend verenigingsoptimisme dat we bijvoorbeeld in het werk van Putnam vinden, moet dus enigszins genuanceerd worden. Het volstaat blijkbaar niet dat men zomaar actief is in om het even welke vereniging, enkel het lidmaatschap van christelijke verenigingen heeft een significante negatieve invloed op gevoelens van politieke machteloosheid. Lidmaatschap van het niet-verzuilde verenigingsleven vertoont een relatief sterk bruto-verband met politieke machteloosheid, maar dit verband verdwijnt na controle. Dit kan ten dele verklaard worden vanuit het feit dat het specifiek jongeren en hoogopgeleiden zijn die zich aangetrokken voelen tot dit niet-verzuilde verenigingsleven.

Ook voor het vertrouwen in de overheidinstellingen vinden we een zelfde verband terug: integratie in de christelijke zuil blijkt gepaard te gaan met een sterke mate van vertrouwen, terwijl we dit verband niet terugvinden bij de andere twee grote zuilen.

5. Dominantie en macht

Ook hier dient dus weer het al te rooskleurige beeld over de effecten van lidmaatschap genuanceerd te worden: enkel participatie aan de dominante zuil leidt tot minder wantrouwige gevoelens ten opzichte van het politieke bestel, niet het lidmaatschap van om het even welke vereniging.

Het feit dat juist de christelijke zuil een dergelijk sterk effect heeft, kan op twee manieren worden uitgelegd. Ten eerste zou dit een gevolg kunnen zijn van de specifieke christelijke ideologie. Binnen de sociaal-culturele christenheid zal de nadruk sterker op vertrouwen, gemeenschapsgevoel en een notie als 'naastenliefde' liggen (Billiet & Dobbelaere, 1976). De veronderstelling dat we hier te maken zouden hebben met een specifiek 'christelijk' effect, wordt ondersteund door de vaststelling dat integratie in de christelijke zuil ook een sterk effect heeft op de toekomstperspectieven van de respondent. Die schaal peilt vooral naar de verwachtingen in verband met het eigen individuele leven, en verwijst in mindere mate naar economische, sociale of politieke problemen. Het feit dat vooral christenen een positiever toekomstbeeld hebben, zou er op kunnen duiden dat we hier een effect waarnemen van een van de traditionele functies van religie, namelijk het verzoenen van de gelovigen met de beproevingen van het wisselvallige aardse bestaan. We stellen in elk geval vast dat de leden van de socialistische zuil juist een wat negatievere toekomstverwachting hebben. Bij de niet-verzuilde verenigingen zien we dat de *zero-order* correlatie over het algemeen vrij sterk is, maar verdwijnt na controle voor leeftijd en opleiding. Leden van de niet-verzuilde verenigingen ontlenen hun positieve toekomstverwachtingen blijkbaar vooral aan hun jeugdige leeftijd, hun hoog opleidingsniveau en hun relatief goede inkomenspositie, niet aan hun levensbeschouwing, of aan hun levensbeschouwelijk gemotiveerd engagement in het verenigingsleven.

Er zijn ook aanwijzingen dat het sterke effect van de christelijke zuil op het vertrouwen in de overheidsinstellingen en op de gevoelens van politieke machteloosheid in eerste instantie moet verklaard worden vanuit het feit dat het hier om de dominante zuil gaat binnen de Vlaamse samenleving. Ook in Groot-Brittannië zien we bijvoorbeeld dat personen die een sterke mate van identificatie vertonen met de regeringspartij significant meer vertrouwen hebben in de overheidsinstellingen dan personen die zich ofwel niet met een partij identificeren, ofwel met de oppositie-partij (Newton, 1999: 172-173). Toch is de situatie voor Vlaanderen niet helemaal vergelijkbaar: op het moment dat deze *survey* werd uitgevoerd (voorjaar 1998) was immers ook de SP een regeringspartij, en dit zowel op het nationale niveau als op het niveau van de Vlaamse regering. Die regeringsdeelname vertaalt zich echter niet in een grotere mate van vertrouwen in de overheidsinstellingen bij de socialistische achterban. Het Vlaamse patroon lijkt veel meer op het patroon dat we in comparatief onderzoek ook terugvinden in staten met een sterke dominantie door één partij, en een eeuwige oppositierol voor andere partijen. Norris (1999: 234) vat dit onderzoek samen met: *"Cynicism is highest in countries which produce many persistent losers over successive elections, for example, systems governed by one-party predominant parties facing a fragmented opposition"*. In de mate waarin we ditzelfde patroon ook terugvinden in deze survey, zou dit er op kunnen wijzen dat de voortdurende regeringsdeelname van de christen-democratische partij sinds 1958 geleid heeft tot een sterke mate van identificatie tussen de christelijke zuil en de overheidsinstellingen, waardoor leden van de andere zuilen, zelfs als hun netwerkpartij zich op dat specifieke moment in een regeringscoalitie bevindt, zich psychologisch toch als een oppositiebeweging blijven beschouwen. Dit zou dan ook een aanwijzing kunnen zijn voor een gebrek aan reëel bestaand pluralisme binnen de Belgische samenleving.

Ook een simpele vergelijking tussen de kracht van de zuil, en het effect dat zuilintegratie heeft op gevoelens van politieke machteloosheid en op het vertrouwen in de overheidsinstellingen wijst in de richting van een machtsmechanisme. De christelijke zuil domineert duidelijk het Vlaamse politieke en verenigingsleven, met de socialistische zuil als een verdienstelijke tweede, en de liberale zuil op flinke afstand. De effecten inzake machteloosheid en vertrouwen blijken precies op dezelfde manier te verlopen.

Tabel 5: Zuileffecten en zuilgrootte

	politieke machteloosheid	vertrouwen instellingen	Marktaandeel vakbond	Marktaandeel mutualiteit
Christen- democraten	-.12	.15	61.0 %	64.3 %
Socialisten	-.00	.02	28.6 %	19.5 %
Liberalen	+.04	-.02	6.9 %	6.2 %

Eerste twee kolommen: netto-effecten van zuilintegratie op resp. politieke machteloosheid en gevoelens vertrouwen in de overheidsinstellingen. Laatste twee kolommen: marktaandeel van de resp. vakbonden en ziekenfondsen t.o.v. totaal aantal vakbonds- en mutualiteitsleden.

Er zit ook een grote mate van logica in het feit dat integratie in de machtigste zuil gepaard gaat met een reductie van de onmachtgevoelens. Indien we inderdaad te maken hebben met een dergelijk mechanisme, wijst dit op een probleem van openheid voor het Belgisch politiek systeem. Ook leden van de niet-dominante zuilen voelen zichzelf blijkbaar onvoldoende vertegenwoordigd in het Belgisch politiek systeem (Hooghe, 1998).

De gegevens van TOR98 laten niet toe enige definitieve uitspraken te doen over het causaal mechanisme waarlangs integratie in de christelijke zuil zo'n belangrijke invloed blijkt uit te oefenen op het vertrouwen in de overheidsinstellingen. Het kan zowel gaan om een effect van religiositeit, als om een effect van pure machtspositie. Nader onderzoek zal hierover uitsluitel moeten geven. Opnieuw blijkt nu reeds dat we nuanceringen moeten aanbrengen bij het beeld alsof vrijwillige organisaties er voor zorgen dat *iedereen* zijn belangen kan laten doorwegen in het politiek besluitvormingsproces. Blijkbaar zijn het vooral de leden van de ideologisch dominante groepen die een reductie van hun gevoelens van politieke machteloosheid ervaren, en niet de leden van minoritaire groepen.

6. Gedifferentieerde effecten

Een bijkomende factor van ongelijkheid is dat de verschillende onderwijsgroepen ook in ongelijke mate gevoelig blijken voor de effecten van lidmaatschap (Derks, 1999). Niet alleen zijn hogergeschoolden op zich actiever in het verenigingsleven dan lagergeschoolden, eenmaal ze actief zijn, ervaren ze ook een grotere reductie in hun gevoelens van politieke machteloosheid dan de lagergeschoolden. Dit wordt duidelijk door de regressie-analyse over gevoelens van politieke machteloosheid, die wordt gerapporteerd in Tabel 6.

Tabel 6: Effect op politieke machteloosheid, voor drie onderwijsniveaus

	Politieke machteloosheid			
	totaal	laag opl.	middel opl.	hoog opl.
Opleiding	-.10**	--	--	--
Leeftijd	.05	.01	.06	.21**
Inkomen	-.02	.07	-.10	-.07
Geslacht	.05	.01	.11*	.09
Lidmaatschap	-.22**	-.16**	-.26**	-.26**
Televisietijd	.12**	.12*	.05	.19**
r ²	.12	.04	.12	.14
n	1.340	550	431	333

OLS Regressie. Gestandaardiseerde coëfficiënten. Sign.: **: $p < .01$; *: $p < .05$

We zien dat we er voor de hele respondentengroep in slagen 12 procent

variantie in politieke machteloosheid te verklaren. Lidmaatschap van vrijwillige verenigingen blijkt, samen met de tijd die wordt doorgebracht met televisiekijken en het opleidingsniveau, de belangrijkste onafhankelijke variabele. In de volgende drie kolommen herhalen we deze regressie, en dit telkens voor drie ongeveer even grote groepen met respectievelijk een laag, midden en een hoog scholingsniveau. Bij deze opsplitsing dienden we uiteraard onderwijs als onafhankelijke variabele te schrappen, gezien dit juist fungeert als basis voor de opdeling in drie groepen. Opvallend is dat we in de groep met het laagste scholingsniveau slechts 4 procent variantie kunnen verklaren met dit model. Lidmaatschap blijft daarbij sterk significant, maar de algemene waarde van het model is voor deze groep heel gering. Bij diegenen die een middelhoog opleidingsniveau genoten hebben, stijgt de verklaarde variantie daarentegen tot 12 procent, en bij de hoog opgeleiden zelfs tot 14 procent. Voor deze groepen blijkt deelname aan het verenigingsleven een zeer belangrijke factor te zijn bij de reductie van politieke machteloosheid. Uit deze analyse komt min of meer het beeld te voorschijn dat er voor de laagopgeleide groep weinig ont-snapping mogelijk is uit gevoelens van politieke machteloosheid: binnen de groep is de variantie gering, en ook bij diegenen die actief deelnemen aan het verenigingsleven, is er slechts een geringe reductie van deze gevoelens. Bij de hoogopgeleiden is de variantie groter, en bovendien blijkt deze groep veel beter in staat de deelname aan het verenigingsleven ook om te zetten in een groter gevoel van betrokkenheid bij het politieke gebeuren.

Het feit dat hogeropgeleiden een hoger 'politiek rendement' halen van hun deelname aan het verenigingsleven, kan onder meer verklaard worden vanuit het feit dat zij ook een voorkeur blijken te hebben voor een ander soort verenigingen dan de laagopgeleiden. In de survey TOR98 kregen de respondenten een lijst aangeboden van 22 verschillende soorten verenigingen, waarbij ze konden aangeven of ze hiervan al dan niet lid waren.

Tabel 7: Verband tussen verenigingskenmerken en machteloosheidsreductie

	% vrouwen	gemidd. opleiding	gezinsinkomen	politieke machteloosheid
Jeugd	48.2	12.4**	85**	-.11*
Nieuwe soc. bew.	52.0	13.2**	94**	-.14**
Helpende	53.3	12.0**	84*	-.11**
Culturele	49.9	12.3**	88**	-.10**
Vrouwen	99.4**	11.4	76	-.07*
Sport	34.7**	12.0**	89**	-.06*
Politiek	50.0	12.9**	91**	-.17**
Religieus	55.6	13.2**	86	-.15**
Vakbond	38.4	11.5	83**	ns
Gezin	54.9*	11.7	81	-.10**
Andere	61.4	11.9	71	-.12**
Steekproef	50.2	11.4	79	-.21**

Gemiddelde waarden voor elke categorie. Percentage vrouwen onder de leden, gemiddeld aantal jaren voltooide opleiding; gezinsinkomen in duizend frank/maand. Poli-

tieke machteloosheid: gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten van lidmaatschap op politieke machteloosheid. Significanties c^2 . **: $p < .01$ *: $p < .05$.

Tabel 7 toont aan dat de verschillende soorten verenigingen een ander publiek aanspreken. Over het algemeen zijn vrouwen goed vertegenwoordigd onder de leden, behalve bij de sport-organisaties en de vakbonden, waar ze een duidelijke minderheid vormen. Daar staat tegenover dat de vrouwenbeweging een exclusief vrouwelijk participatiekanaal vormt. We zien ook dat voor alle soorten verenigingen geldt dat de leden een meer dan gemiddeld opleidingsniveau hebben, maar toch met belangrijke variaties, waarbij de leden van de religieuze organisaties en van de nieuwe sociale bewegingen (vrede, natuur, ...) opvallen door hun hoge scholingsgraad. Ook de gezinsinkomens van de leden liggen stelselmatig hoger dan die van de algemene bevolking. Wel dienen we bij deze indicator rekening te houden met een zekere marge van onnauwkeurigheid, gezien het delicate karakter van de vraagstelling naar de inkomenssituatie. Als we kijken naar het effect van lidmaatschap op gevoelens van politieke machteloosheid zien we relatief grote verschillen opduiken tussen de soorten verenigingen. Het gaat hier om gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, in een model waarbij lidmaatschap van de desbetreffende vereniging simultaan werd ingevoerd met andere variabelen zoals opleiding, geslacht, inkomen en leeftijd. Wat we zien is dat het effect op politieke machteloosheid het sterkst is bij de politieke verenigingen, de religieuze organisaties en de nieuwe sociale bewegingen. We stellen vast dat het hier tegelijk gaat om de verenigingen waarvan de leden het hoogste scholingsniveau hebben, en bovendien gemiddeld genomen ook het hoogste gezinsinkomen genieten. De reductie van de politieke machteloosheid is geen rechtstreeks gevolg van deze kenmerken van de leden, gezien het feit dat deze achtergrondvariabelen simultaan werden ingevoerd. De verklaring ligt eerder in het feit dat hooggeschoolden blijkbaar dat soort verenigingen opzoeken die het sterkst een reducerend effect uitoefenen op gevoelens van politieke machteloosheid. Dit ligt in lijn met de vaststelling van Verba, Schlozman en Brady (1995: 207-217) dat hoger opgeleiden en diegenen met een hoger inkomen er veel efficiënter in slagen hun participatie te gebruiken om hun voorkeuren en meningen te kennen te geven aan het politiek systeem.

Een opvallend kenmerk van Tabel 7 is voorts dat enkel de vakbonden geen significant verband blijken te hebben met gevoelens van politieke machteloosheid, en dat terwijl we nochtans relatief objectief kunnen aantonen dat het hier om groepen gaat die een hoge mate van invloed hebben op de Belgische politieke besluitvorming (Hooghe, 1999f). Dit kan een resultaat zijn van het feit dat de meetschaal enkel peilt naar gevoelens van *politieke* machteloosheid, terwijl we kunnen verwachten dat vakbondslidmaatschap vooral een effect zal hebben op de machtsverhoudingen binnen de arbeidssituatie. Bovendien zal binnen de vakbonden juist een klasse-discours worden gecultiveerd waarin de nadruk wordt gelegd op de ongelijke verdeling van machtsposities binnen de samenleving. Toch blijft het een opvallende vaststelling dat de vakbonden zowat de enige organisatievorm zijn die stelselmatig recruteert bij lagerop-

geleiden, en relatief minder succesvol is bij de hogergeschoolden (Elchardus, Hooghe & Smits, 1999). Uitgerekend die verenigingen blijken dan nog geen reducerend effect te hebben op gevoelens van politieke machteloosheid. Ook dit lijkt er op te wijzen dat hogergeschoolden op een meer efficiënte wijze dan lagergeschoolden hun deelname aan het verenigingsleven omzetten in een reductie van hun gevoelens van politieke machteloosheid.

7. Participatie en ongelijkheid

In dit artikel hebben we een aantal gegevens overlopen die er op duiden dat deelname aan het verenigingsleven juist een rol kan spelen bij de bestendiging en zelfs de versterking van maatschappelijke ongelijkheden. Diegenen die reeds een relatief geprivilegieerde positie bekleden inzake deelname aan de arbeidsmarkt en onderwijspositie, zijn ook nog eens actief binnen het verenigingsleven, en wenden deze deelname ook nog aan als middel tot maatschappelijke integratie (Hooghe, 1999c). Participatie aan het verenigingsleven blijkt inderdaad te gehoorzamen aan een soort cumulatie-logica: het zijn diegenen die het meest actief geïntegreerd zijn op de arbeidsmarkt die dit ook nog eens cumuleren met een actieve deelname aan sociale en culturele activiteiten (Wilson & Musick, 1997). Op basis van een bijzonder uitgebreid onderzoek naar politieke en maatschappelijke participatie ontwikkelden Sidney Verba en zijn mede-auteurs een 'resources'-model om deze samenhang te verklaren (Verba, Schlozman & Brady, 1995; Brady, Schlozman & Verba, 1999). Zij gaan er van uit dat participatie slechts mogelijk en zinvol is indien de actor hiertoe over de nodige 'resources' of hulpmiddelen beschikt. Die term slaat dan zowel op de aanwezigheid van organisatorische en verbale vaardigheden, als op de beschikbaarheid van voldoende vrije tijd, transportmogelijkheden, financiële middelen enzovoort. Personen die niet over deze middelen beschikken, zullen normaliter niet overgaan tot participatie. De aanwezigheid van deze 'resources' staat in een nauw verband met de participatie aan de arbeidsmarkt. Dit verband kan tweezijdig zijn. Ten eerste verwerven actoren allerlei vaardigheden, sociale contacten en financiële middelen via hun arbeidsdeelname. Ten tweede zal de arbeidsmarkt net op die eigenschappen selecteren die ook voor deelname aan het verenigingsleven een zekere mate van aantrekkelijkheid hebben. Door deze transfer van 'resources' kan een bevoorrechte positie op de arbeidsmarkt relatief gemakkelijk worden gecumuleerd met een actieve deelname aan het verenigingsleven.

De theoretische benadering zoals die door Verba werd ontwikkeld, toont aan dat we te maken hebben met een proces van cumulatieve elitevorming met het daaraan gekoppelde risico op maatschappelijke uitsluiting: de vaardigheden en het zelfvertrouwen dat mensen verwerven omwille van hun arbeidssituatie vertalen zich ook in een grotere deelname aan het sociale en culturele leven. Groepen die van de arbeidsmarkt zijn uitgesloten, zoals werklozen, zullen die achterstand niet compenseren door een verhoogde deelname aan het sociale leven, maar kenmerken zich juist door extreem lage participatieniveaus (Hooghe, 1999c). Hoewel het verenigingsleven duidelijk leidt tot

een zekere spreiding van maatschappelijke invloed en betrokkenheid, zou het foutief zijn te veronderstellen dat het zou leiden tot een gelijke toegang tot politieke en maatschappelijke invloed.

Het verenigingsleven is voor systematisch achtergestelde groepen duidelijk geen instrument om hun gedisprivilegieerde positie te overwinnen (Piven & Cloward, 1977; Verba, Schlozman & Brady, 1995). Deze eerste analyse van de resultaten van TOR98 bevestigt ten dele de conclusie van het Amerikaanse onderzoek van Verba, Schlozman en Brady (1995: 512): *"(...) we must recognize a systematic bias in representation through participation. Over and over, our data showed that participatory input is tilted in the direction of the more advantaged groups in society – especially in terms of economic and educational position, but in terms of race and ethnicity as well. The voices of the well-educated and the well-heeded – and, therefore, of those with other politically relevant characteristics that are associated with economic and educational privilege – sound more loudly."* Dit impliceert dat ook het verenigingsleven geen mirakeloplossing biedt voor problemen van maatschappelijke ongelijkheid. Integendeel, deze maatschappelijke participatie maakt grotendeels deel uit van een complexe interactie tussen diverse levenssferen, waarin ongelijke posities inzake, bijvoorbeeld inkomen, opleiding, culturele participatie, genderrollen, politieke en culturele hegemonie en politieke macht elkaar nog verder versterken.

8. Besluit

In dit artikel hebben we enige nuanceringsen aangebracht bij de al te rooskleurige veronderstellingen die in de literatuur vaak terugkeren over de democratiserende rol van het verenigingsleven. Ten gronde ontkennen we niet dat het verenigingsleven en het maatschappelijk middenveld leiden tot een zekere spreiding van de machtsposities binnen de samenleving, in elk geval meer dan het geval zou zijn bij andere besluitvormingssystemen. Maar de literatuur die het verenigingsleven voorstelt als een egalitaire vorm van maatschappelijke participatie, verwaarloost ten onrechte de functie van die verenigingen als machtsinstrument. Deelname aan het verenigingsleven kan ook gebruikt worden om dominante posities binnen een samenleving te bestendigen. Meer bepaald hebben we gezien dat hoger opgeleiden significant vaker participeren, en dat bovendien vooral lidmaatschap van de christelijke zuil leidt tot een succesvolle integratie binnen de dominante politieke cultuur. Diezelfde hooggeschoolden zetten hun participatie bovendien efficiënter om in een positievere houding ten opzichte van het politiek systeem.

APPENDIX A

Verdeling van de onderwijsniveaus in TOR98 (Elchardus, Hooghe & Smits 1999: 8)

	n	%
Lager onderwijs	235	17.9
Lager secundair technisch en beroepsonderwijs	231	17.6
Lager secundair algemeen vormend onderwijs	78	5.9
Hoger secundair technisch en beroepsonderwijs	278	21.2
Hoger secundair algemeen vormend onderwijs	153	11.6
Hoger onderwijs buiten de universiteit	248	18.9
Universiteit	85	6.5
Geen	6	0.5
totaal	1.314	100.0

Bij de verder gerapporteerde regressieanalyse werden deze zeven groepen teruggebracht tot drie groepen:

- laagopgeleiden: geen onderwijs, lager, lager secundair (technisch, beroeps, algemeen vormend)
- midden: hoger secundair onderwijs
- hoog: hoger onderwijs

De verdeling is dan 550 laagopgeleiden (41.9 %), 431 middelhoogopgeleiden (32.8 %) en 333 hoogopgeleiden (25.3 %).

APPENDIX B

Gebruikte meetschalen

1. *Politieke machteloosheid*. Gebalanceerde schaal opgebouwd uit zes Likert-items met telkens vijf antwoordmogelijkheden (helemaal oneens, oneens, noch eens/noch oneens, eens, helemaal eens).

- 1) De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.
- 2) Als mensen zoals ik aan politici hun opvattingen laten weten, dan wordt daar rekening mee gehouden.
- 3) De meeste politici beloven veel, maar ze doen niets.
- 4) Van zodra ze gekozen zijn, voelen de meeste politici zich te goed voor mensen zoals ik.
- 5) Eigenlijk is er geen enkele politicus die ik zou durven vertrouwen.
- 6) Over het algemeen kunnen we rekenen op onze politieke leiders om die beslissingen te nemen die het best zijn voor de bevolking.

Deze schaal is unidimensionaal (een factor met een eigenwaarde van 3,0 en 51 procent verklaarde variantie) en intern consistent (Cronbach's α .80).

Frequentieverdeling:

	helemaal oneens	oneens	+/-	eens	helemaal eens	<i>gemidd.</i>
1. politieke partijen alleen in stem geïnteresseerd	0.6	10.5	16.9	50.5	21.6	3.82
2 rekening met opvattingen van mensen zoals ik	13.4	45.1	25.9	12.9	2.8	2.47
3. politici beloven veel, doen niets	1.1	8.0	17.0	49.2	24.7	3.89
4. politici voelen zich te goed voor mensen zoals ik	0.9	15.2	25.7	38.8	19.4	3.60
5. geen enkele politicus te vertrouwen	2.8	32.1	25.9	25.8	13.4	3.15
6. we kunnen rekenen op onze leiders	9.8	28.3	38.3	21.7	1.9	2.78

Percentage van de respondenten dat het al dan niet eens is met de uitspraak. Gemiddelden: bij helemaal oneens=1, helemaal eens=5.

2. *Toekomstperspectief*. Vier Likert-items met dezelfde vijf antwoordcategorieën.

- 1) Zoals de toekomst er nu uitziet is het nauwelijks verantwoord kinderen op deze wereld te zetten.
- 2) Alles samen genomen heb ik toch wel vertrouwen in de toekomst.
- 3) Het beste hebben we reeds gehad, in de toekomst kan het alleen maar slechter worden.

- 4) Het is beter van dag tot dag te leven en de toekomst te laten voor wat zij is.

Deze schaal is unidimensionaal (een factor met een eigenwaarde van 2,1 en 53 procent verklaarde variantie) en intern consistent (Cronbach's α .67).

3. *Vertrouwen in de overheidsinstellingen*. Mate van vertrouwen in tien instellingen: politieke partijen, vakbonden, politie, rijkswacht, parlement, regering, koning, kerk, "de scholen", "de overheid" en het gerecht. Telkens vijf antwoordmogelijkheden: zeer weinig vertrouwen, weinig, niet veel en niet weinig, veel, zeer veel. Ook deze schaal is overwegend unidimensionaal: de eerste factor heeft een eigenwaarde van 4.7 met 47 procent verklaarde variantie, maar er is ook tweede factor met een eigenwaarde van 1.2 en 12 procent verklaarde variantie. De Cronbach's α is hier .87.

Literatuur

- BARBER B. (1984), *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. University of California Press, Berkeley
- BARNES S., KAASE M. e.a. (1979), *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*. Sage, Beverly Hills
- BILLIET J. & DOBBELAERE K. (1976), *Godsdienst in Vlaanderen. Van kerks katholicisme naar sociaal-kulturele christenheid*. Davidsfonds, Leuven
- BRADY H., SCHLOZMAN K.L. & VERBA S. (1999), Prospecting for Participants. Rational Expectations and the Recruitment of Political Activists, *American Political Science Review*, 93(1), 153-168
- BRINKGREVE C. & VAN STOLK B. (1997), *Van huis uit. Een onderzoek naar sociale erfenissen*. Meulenhoff, Amsterdam
- COHEN J. & ARATO A. (1992), *Civil Society and Political Theory*. MIT Press, Cambridge (USA)
- COHEN J. & ROGERS J. (1992), Secondary Associations and Democratic Governance, *Politics & Society*, 20(4), 393-472
- DEKKER P. (red., 1999), *Vrijwilligerswerk vergeleken. Nederland in internationaal en historisch perspectief. Civil Society en vrijwilligerswerk III*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag
- DERKS A. (1999), *Individualisme en solidariteit. Over het vals bewustzijn van de lagere strata*. Paper presented at the Marktdag Nederlandse Sociologenvereniging, Utrecht 27 mei 1999

- ELCHARDUS M. (1994), *Op de ruïnes van de waarheid*. Kritak, Leuven.
- ELCHARDUS M. (1996), *De gemobiliseerde samenleving*. Koning Boudewijnstichting, Brussel
- ELCHARDUS M. (1998), 'Wordt het een leerrijke mislukking? Over vrijzinnigen en de populistische ontvoogding', pp. 69-86 in F. Demeyere & Ch. Pijpen (red.), *Over vrijzinnigheid gesproken*. VUB Press, Brussel
- ELCHARDUS M., HOOGHE M. & SMITS W. (1998), *Technische Verslag bij de survey TOR98*. Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel (TOR Rapport)
- ELCHARDUS M., HOOGHE M. & SMITS W. (1999), *Participatie in Vlaanderen. Een beschrijving van de deelname aan het vereningsleven en het vrijwilligerswerk in Vlaanderen*. Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel (TOR Rapport)
- ELSTER J. (ed., 1998a), *Deliberative Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge
- FOLEY M. & EDWARDS B. (1996), The Paradox of Civil Society, *Journal of Democracy*, 7(3), 38-52
- HELLEMANS S. (1990), *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800*. Universitaire Pers, Leuven
- HOOGHE M. (1993), Van herrieschoppers tot politieke vernieuwers. Evoluties in de sociologische visie op sociale bewegingen, *Tijdschrift voor Sociologie*, 14(3), 279-312
- HOOGHE M. (1995), De invloed van de milieubeweging op het milieubeleid: neo-corporatisme of culturele vernieuwing?, *Res Publica*, 37(1), 93-108
- HOOGHE M. (1997), *Nieuwkomers op het middenveld. Nieuwe sociale bewegingen als actoren in het Belgisch politiek systeem*. Doctoraatsverhandeling politieke wetenschappen, Vrije Universiteit Brussel, 1997
- HOOGHE M. (1998), Selectieve uitsluiting in het Belgisch politiek systeem. Innovatie en protest door nieuwe sociale bewegingen, *Res Publica*, 40(1), 3-21
- HOOGHE M. (1999a), *Voluntary Associations and Social Capital. An Empirical, Survey-Based Test of the Putnam Hypothesis*. Paper presented at the 95th Annual Meeting of the American Political Science Association, Atlanta, 2-5 September 1999
- HOOGHE M. (1999b), *Why Should we be Bowling Alone? Structural Changes and*

Fluctuations in Participation Behaviour in Belgian Society. Paper presented at the 4th Conference of the European Sociological Association, Amsterdam, 18-21 August 1999

- HOOGHE M. (1999c), Cumulatieve participatiepatronen en de democratiserende functie van het verenigingsleven. Het betrokkenheids- en het socialisatie-effect van deelname aan vrijwillige verenigingen, *Sociale Wetenschappen*, 42(3)
- HOOGHE M. (1999d), *De persistentie van verzuiling op micro-niveau in Vlaanderen. Een analyse van surveydata over lidmaatschap, zuilintegratie, stemgedrag en maatschappelijke houdingen*. Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel (TOR Rapport)
- HOOGHE M. (1999e), The Notion of Complex Equality and the Beauty of Alcibiades, *Ethical Perspectives*, 6(2)
- HOOGHE M. (1999f), Verbände und Verbandssysteme in Belgien, in Werner Reutter & Peter Rütters (eds.), *Verbände und Verbandssystem in Europa*, Leske+Budrich, Opladen
- HOOGHE M. (1999g), 'Politiek, da's niets voor mij'. Een explorerend kwalitatief onderzoek naar adaptieve preferentievorming als causaal mechanisme voor politieke passiviteit, *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(1)
- LEMON M. , PALISI B. & JACOBSON P. (1972), Dominant Statuses and Involvement in Formal Voluntary Associations, *Journal of Voluntary Action Research*, 1(2), 30-42
- LEVI M. (1996), Social and Unsocial Capital. A Review Essay of Robert Putnam's *Making Democracy Work*, *Politics & Society*, 24, 45-55
- MILBRATH L. & GOEL M.L. (1977), *Political participation*, Rand McNally, Chicago
- MOUFFE C. (1993), *The Return of the Political*. Verso, London
- NEWTON K. (1999), Social and Political Trust in Established Democracies, pp. 169-187 in Pippa Norris (ed.), *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. Oxford University Press, New York
- NIE N., JUNN J. & STEHLIK-BARRY K. (1996), *Education and Democratic Citizenship in America*. University of Chicago Press, Chicago
- NORRIS P. (1999), Institutional Explanations for Political Support, pp. 217-235 in Norris (ed.), *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. Oxford University Press, New York

- PHILLIPS A. (1991), *Engendering Democracy*. Polity Press, Cambridge
- PIVEN F. F. & CLOWARD R. (1977), *Poor People's Movements. Why They Succeed, How They Fail*. Pantheon, New York
- PUTNAM R. (1993), *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton
- SMITH J. (1957), Membership and Participation in Voluntary Associations, *American Sociological Review*, 22, 315-326
- TARROW S. (1996), Making Social Science Work Across Space and Time. A critical reflection on Robert Putnam's Making Democracy Work, *American Political Science Review*, 90(2), 389-397
- de TOCQUEVILLE A. (1835/1840), *De la démocratie en Amérique*. Gallimard, Paris 1961, 2 vol. (Oeuvres Complètes, t. I)
- VERBA S., SCHLOZMAN K. L. & BRADY H. (1995), *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Harvard University Press, Cambridge (USA)
- WILSON J. & MUSICK M. (1997), Work and Volunteering: The Long Arm of the Job, *Social Forces*, 76(1), 251-272
- YOUNISS J., McLELLAN J. & YATES M. (1997), What we Know About Engendering Civic Identity, *American Behavioral Scientist*, 40(5), 620-631